

ПСИХОЛОГИЯ

K. A. ОРАЗБЕКОВА

ЖЕР – ҰЛТТЫҢ АНАСЫ
(ІІІ бөлім)

Ұлт болудың қажетті, негізгі екінші шарты жері болуы керек. Тұған жер әр уақытта жанға жылы, көзге ыстық көрінер деп халық бекер айтпаса керек.

Шатырлы біздің ауыл жайлаған жер.
Желіге асау құлын байлаған жер.
Көзіме от-жалаңдай көрінеді,
Тебісіп тай-құлындай ойнаған жер.

Осы орайда Елбасының сөзі өте орынды: «Қазақстан – біреулердің қазақтарға тартуы емес, олардың тарихи Отаны» (Н.Ә. Назарбаев). Олай болса, осы жерді жан-тәнімен сүйетіндер де, оны көздің қарашибындар қорғап сактайтындар да алдымен қазақ халқы. Біздің ата-бабаларымыз Алтайдан Атырауға, Еділ мен Жайыққа дейінгі ұлан-ғайыр, мол жерді талай ғасырлар бойы басқыншы жаудан қорғап, бостандық пен тәуелсіздік жолында шыбын жанын пиде еткені белгілі. Сондықтан да біздер халқымыздың қас батырлары Қабанбай мен Бөгенбайды, Исадай мен Махамбетті, Кенесары мен Наурызбайды, Қасым хан мен Абылай ханды қадір тұтып, қастерлейміз, олардың халқы үшін қалтқысыз қызмет еткенін ұлғі-өнеге етіп, осындағы ата-бабаларымыздың болғанын мақттан етеміз. Өз Отанымыз – қазақ жерін қажет болған жағдайда жан аямай қорғауымыз керек. Өйткені, кез келген егеменді мемлекет сияқты Қазақстан өзінің қорғаныс қабілетін сактауды маңызды мемлекеттік міндеттердің бірі және оның бүкіл халқының ісі деп санаймын. Біздің басты мақсатымыз – Қазақстанның егемендігі мен терриориялық тұстастығын сақтау»...

Елбасының бұл тұжырымдары Жерді – мейірімді анаға, аспанды – қамқор өкеге теңеген қазақтың дана перзенттерінің ой-тұжырымдарымен үндесіп жатыр:

«Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне өкендей үстіңе аспан төнөр».
«Атам, анам қара жер,
Сен аша бер қойнынды.
Сенен басқа еш жерден
Таба алмадым орнымды»

(Абай)

Жер – Ана

Сөлем айт барсан Абайға,
Кеңесі жеткен талайға.
Ауырды женген қара жер,
Сабырлы болсын қалайда!..

(Сәт ақын мен Жамбыл)

Қазақ халқы жер үшін қанын төгіп, жанын берген. Оған тарихта дәлел көп. Қараңыз:

«Арканы онай бермеді
Ірге тепкен көп қалмақ.
Ел шайқалып, ел қандап
Мал шабылып, жер шандап,
Қымбат болды қазакқа
Қалмақтан қайта жер алмак».

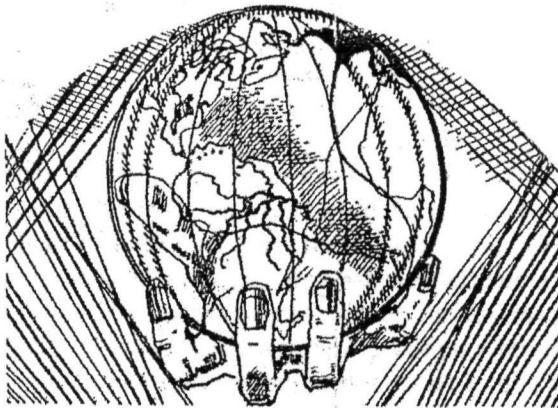
(Дұлат Бабатайұлы)

Қазақтың ел қорғаған қаһарманы,
Кешегі Қабанбай мен Ер Бөгенбай.
Бұлардың бастауында талай батыр,
Түсірді өз кезінде жауына жай.
Қалайша жанын кимай қарап тұрысын,
Жеріне жау кіргенде Сарыарқадай».

(Көрібай жырау)

«Уа, көсіле шабар жерін бар,
Ту көтерер ерің бар,
Қол боларлық елің бар,
Атадан қалған жолың бар.
Құлдық үрсан ұшпанға,
Арылмайтын сорың бар...
Құлдық үрсан ұшпанға,
Еркек болып туды деп
Мына сені кім айтар?»

— деп толғайды.

Төле бидің осынау төрелік сөзін өзгелер де бірауыздан құп алып, жауға қарсы бір кісідей аттанған еken. Саралай қарасақ, ата-бабамыз өмірдегі барлық оқиғалар, адамның тіршіліктең барша іс-әрекеттері белгілі бір ұлы құшті заңға бағынуы керек деген. Он сегіз мың ғаламның ұлылығы, өмірдің мәнгілігі сондықтан деп үйреткен:

Ата-баба, ана-бала үлкен, кіші бөрі де,
Қара жерді анасындағар дақтап,
Ғаламшарды Төнір деді, сыйынды.
Он сегіз мың ғаламның иесі бар,
Қажыған карт Дағаның киесі бар.
Киесі бар (Қазак деген иесі бар)
Бар болмысты сыйғызған бір-ақ түйіп,
Данаңың сөздерінің жүйесі бар.

Жер Ана, Отан, туған жер, Атамекен деген құлаққа жылы естіліп, жүрекке шаттық сезім ұялататын ұлы да касиетті сөздер бір-бірімен негіздес, мазмұны бай, мағыналас сөздер. Адамның өзі сол Табиғат пен Жер-ананың перзенті. Табиғат пен Жер-ананы сүйе білу, оны аялау — адамның азаматтық борышы, өрі парасатты нарызы. Халқымыздың табиғатқа деген жанашырлық сезімі ол туған жерге деген сүйіспеншілік ананың, ақ сүтімен бойымызға дарыған. Оған мына жыл жолдары айқын дөлел бола алады:

Атамекен жанға жайлы сая-бау,
Ар алдында құнө болар Табиғатты аямау.
Қанымызға сіңген еken ақ сүтімен ананың,
Туған жердің табиғатын аялау.

Қазақ жапан даладағы жалғыз ағашты кеспейді, закым келтірмейді. Саясына барып пана-лап, үйықтамайды. Жалғыз қаласың деп ырымдайды. Сонымен қатар жоғарыда «Қажыған дағаның киесі бар» деген жолдың сырын түсінүү киын емес.

Қазақ халқы екі емшекті қоса еміп ержеткен. Оның бірі мал емшегі де, енді бірі жер емшегі.

Қазақ мал емшегін емуді жақсы-ақ білген. Малдың сүтін ішіп, етін жеген. Қойдың жұннінен киіз басып, үйін жапқан. Сол жұннен үй жиназдарын жасаған. Кіім-кешек тіккен. Бір сөзben айтқанда, барлық тіршілігі, құн көрісі малға байланысты болған. Жаз жаңбырлы, жер көк, қыс жұмсақ бола берсе жақсы ғой. Ондайда мал қүйлі де, ақ мол. Қазақ ток. Жаз қуан, қыс қатты болды дегенше, мал жұтқа, қазақ аштыққа үшірайды де. Сыңар емшекке қараған халық жалғанда жарымай, көп өмірін мұқтаждықта өткізеді еken. Ал жер емшегі дегеніміз қожырауды, суалуды білмейтін құнарлы да сенімді емшек. Ол қанша тер төгіп, қанша, енбек сіңірсөн соншалықты иіп тұрады. Арпа, бидай, қабынды да, қамбанды да толтырып, дастарқанның берекесін келтіреді. Алма, алмұрт, жүзім, шие... т.б. тәтті жемісті жер емшегін еме білген адам ғана жей алады. Ет пен қымыз — дәмді ас екені даусыз. Абайдың пайымдауынша, жер емшегін ембесен, аузың асқа жарымайды, ел болып жүрт қатарына қосыла алмайсын. Өз үйінде қүнде тойып ішетін тамақ жоқтықтан ас берер ауылды іздел тентіреумен қүндерің босқа өтіп жатады. Абай қазақ халқының ғана емес, адамзат санасында қалыптасқан ұғым, түсініктегерге сын көзімен қарап, оған жалпы адамгершілік тұрғысынан лұғаттық баға берген.

Қазақтың тенденсі жоқ тұжырымы бар: бұл дүние — біртұтас. Осы ойды тарқата білсе, үшантеніз ой толқуы, ой-әрісі жатыр. Мысалы, осы біртұтас дүниеде адамның өз орнын сезінуі-білуі; ол орнының жарық Дүниенің үзілмес өмірінің

керегі екендігін білуі — тағы өз алдына рухани бір шоқы тәжірибе. Осы көрсетілген ой-жүйесінің негізінде дамыған қазақ философиясының жарық Дүниеге деген қозқарасының тағы бір асқар биіктігі мынадай ой-түсінік тұжырымында: бір жағынан «бұл дүние біртұтас» деп бір білсе, екінші жағынан, «адам мен әлем біртұтас» деп тағы бір ой түйеді.

Тағы бір айтатын жәйт, ол қазақтың діни қозқарасына байланысты ұғым. Алла Тағала адамды сүйіп, бар өнерін салып, шеберлікпен жаратқан, сондықтан адамға, онын ойына ерекше аскактық, терендей, шексіздік тән. Сол қасиеттерге сүйене отырып, жарық Дүниеге деген аса маңызды рухани тәжірибеге қол жеткен.

Әтикалық жағынан алғанда, бұқіл қазақтың салт-дәстүрінің өзегі болып келетін ой: бұл дүниеге пенде болып келсен де, тек пенделікпен ғана шектеліп қалмауын. Табиғатқа деген халықтың қозқарасы халықтық рухани дүниенің ең терен мінездемесіне жатады. Оған мынадай мысал келтіруге болады. Табиғатқа деген кеңестік қозқарас: ол табиғатты қоршаған орта деп қана біліп-түсіні. Осыдан барып табиғатты өзінен тыс, байланыссыз дүние деп түсінді. Адам өзін кең дүниенің өзегі деп білді. Осы түсініктен табиғатты тек пайдалану жолында әрекет жасағандықтан рухани тығырыққа, рухани шөлейтке ұшыратты. Ал, қазақтың дүниетанымында табиғатпен қарым-қатынас құру өзегі, көрісінше, тіпті басқа. Табиғатты түсіну ретінде қазақта мынадай ата-бабадан келе жатқан негізгі ереже бар. Ол — ел мен жер егіз деген ұғым. Бұл түйін қазақтың «Табиғат — Ана» деген рухани ойын жеткізсе, сонымен қатар табиғатқа деген ерекше қарым-қатынасы мен оның ерекше сезінуін білдіреді.

Қазақта табиғатты пайдаланып қалу не болмаса бағындыру деген ой болмаған. Қазақта табиғатты тек қана қоршаған орта деп білген. Ел мен жер егіз деп білген халық табиғатпен адамның байланысын, жақындығын аса бір даналықпен, көрегендікпен тұжырымдағанын байқаймыз.

Безендіріп жер жүзін тәнірім шебер,
Мейірбандық дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгендей
Бейне әкендей үстіне аспан төгер.

Қара тастан басқаның бөрі жадырап,
Бір сараннан басқаның пейілі енер.
Тамашалап қарасаң, тәнір ісіне,
Бойын балқып ериді іште жігер.

(Абай)

Бұл өлеңнен күдай да адамның дұрыс жолмен жүруін қалайтынын көреміз. Мысалы, табиғаттың өрбір кезін сыйынып-сипаттап қана қоймайды, өр мезгілдің өзіне сай ерекшелігін көре-біле отырып, былай дейді: көктем туды, жаз шықты, күз келді, қыс түсті. Ал бұл өзге ұлттарда жок, тек қазақ халқына ғана тән ерекшелік. Мысалы:

«Қарағын, биік тауға көnlің өседі, көnlің өссе немерем кең пейілді болады, жайқалған шөпке, жайналған ғулғе қара сәбін шырайлы болады, бұлақтың көзін аш, балан қайырымды болады» деген ата-баба ұлағатты төлімін беріп аналарымыз жас келіннің таным-талғамын үштап баулыған.

Қазақтың қай нәсілден тарағанын
Білерсін шежіреден қарағанын.
Бұл жерде соның үшін тоқтамаймын,
Жазайын басқа сөздің жарағанын.
Адамзат' неше түрлі әлем толған өр дінде,
Әр ұлтта және болған.
Соның көбі шаһардан орын алып,
Сахарада (байтак дала) біздің қазақ көшіп қонған.
Көші де мың шақырым жері жайлы.
Аққан бұлак, шалғыны көк орайлы.
Көк орай шалғындарға бие байлап,
Байлықтың көрінуші еді ғаламаты.
Қайғы жок, қасірет жок, қызы-бозбала,
Түзеген бәсекемен салтанаатты.
Жарасып жас балалар жүруші еді,
Жаратқан үкі тағып жүйрік аты.
Тізіліп көк жағалай қонушы еді,
Жарасып ақ үйлердің кияфаты.

Елбасының «Ауыл жылын» атап, оған әркім көмек көрсетуді халқына жолдауын тұған жерге деген құрмет деп түсініміз қажет. Себебі ағамыз М. Әлімбаев айтқандай:

Тұған жерді — сүю парыз,
Сүю үшін — білу парыз.
Қасиетін ұғу — парыз,
Құзетінде тұру — парыз.

Сонда ғана үрпағымыз ата-бабадан қалған: «Ер тұған жеріне, ит тойған жеріне», — деген жанды сөздің мағынасын түсініп, намысы оянып еліне, жеріне деген сүйіспеншілігі артар еді.